

Rietveld prijs 2007



Het beste van Utrechts bouwproductie in 2005 en 2006

Rietveldprijs 2007



Rietveld prijs

Het beste van Utrechts bouwproductie in 2005 en 2006

2007

Uitgeverij THOTH Bussum

Afbeeldingen omslag Hijmans van den Berghgebouw en Forumschool 't Zand (foto's Eline Hensen)

Deze publicatie is verschenen ter gelegenheid van de uitreiking van de Rietveldprijs 2007.

De activiteiten van de Stichting Rietveldprijs worden mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van Gemeente Utrecht, Proper Stok, SSH Utrecht, Portaal Utrecht, ERA Bouw, AM Wonen, Johan Matser Projectontwikkeling, BAM Woningbouw, Mitros, Blauwhoed

© 2008 De betreffende auteurs en fotografen, Stichting Rietveldprijs, Utrecht en
Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum
WWW.THOTH.NL

Bestuurssamenstelling mw. Machteld Versnel-Schmitz (voorzitter), mw. A. Wijkstra-Heering (secretaris),
M. de Langen (penningmeester), mw. J.C. Edens, F.M. Felder, C.E.C. de Reus, mw. E.C. van Santen,
R. Schat, mw. U.S.B. van Swinderen, mw. M.P. van der Wiel.

Samenstelling en redactie Catja Edens

Fotografie beeldessay Eline Hensen

Grafische vormgeving Ronald Boiten en Irene Mesu, Amersfoort

Druk drukkerij Mart.Spruijt bv, Amsterdam

Bindwerk Epping Boekbinders bv, Woerden

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

ISBN 978 90 6868 471 1

Inhoud

Machteld Versnel-Schmitz

Woord vooraf — 6

Marieke Hillen

Juryrapport Rietveldprijs 2007 — 7

Eline Hensen

Fotografie Rietveldprijs 2007 — 15

Pierijn van der Putt

Hoofd en hart — 30

Christoph Grafe

Het schip en de school — 36

Dolf Broekhuizen

**Kernkracht/Over de toenemende schoolse
socialisatie in Utrecht** — 41

Noten — 48

6 **Woord vooraf/ Het Utrechtse publiek geeft zijn mening!**

Machteld Versnel-Schmitz
Voorzitter Stichting Rietveldprijs

De Stichting Rietveldprijs heeft als doelstelling de kwaliteit van de gebouwde omgeving in Utrecht te bevorderen door het debat te voeren over de voorwaarden voor goede architectuur. Dit debat blijft niet beperkt tot de zogenoemde 'vakwereld' maar is ook gericht op de wisselwerking met 'het publiek' – dus de gewone Utrechter die in de stad woont en die dagelijks met de stad omgaat. Sinds 1995 doet de Rietveldprijs dat in samenwerking met het *Utrechts Nieuwsblad* (inmiddels *AD-Utrechts Nieuwsblad*) en met toenemend succes. Brachten in dat startjaar zo'n honderd mensen hun stem uit voor de Publieksprijs, nu zitten we op de nieuwe website van de Rietveldprijs al tegen de 7000, een absoluut record.

Bij de vorige zes publieksprijzen kozen vakjury en publiek slechts éénmaal dezelfde winnaar, dus blijkbaar spelen bij de twee prijzen verschillende beoordelingsmotieven een rol. Ook worden natuurlijk allerlei acties ondernomen om projecten voor de Publieksprijs in de kijker te spelen. Dat is allemaal goed, want zo wordt het debat gestimuleerd.

Welke motieven bij de keuze van een winnaar voor de Publieksprijs nu precies een rol spelen, dat weten we niet. Is het de herkenbaarheid van een project? Wordt er bewust gekozen voor iets in de eigen omgeving? Zijn het ook juist kleinere projecten die aanspreken? En gaat het de vakjury op haar beurt dan vooral om het grote statement, om projecten die nieuwe voorwaarden scheppen voor de kwaliteit van de verdere stedelijke ontwikkeling? De vraag naar de motieven om op een bepaalde kandidaat voor de Publieksprijs te stemmen zullen we in de toekomst ook op de website gaan stellen. De jury licht haar keuze zoals vanouds toe in haar juryrapport.

De grote vraag blijft waar het heen gaat met Utrecht en waar we op in zetten. Gaat het om

Utrecht als culturele en creatieve stad, gevoed door de aanwezige cultuurhistorie, de culturele instellingen en evenementen, door Universiteit en Hogeschool en de grote jaarlijkse stromen van nieuwe studenten. Utrecht als aangename woonplek met veel groen, aantrekkelijke openbare ruimten en een goede toegankelijkheid voor fietsers en wandelaars van de Heuvelrug en het Groene Hart. Utrecht als stad van duurzame werkgelegenheid zodat werken dichtbij huis weer normaal wordt en de mobiliteit beperkt blijft. Utrecht als stad van *leisure* en winkels of Utrecht als multicultureel succesverhaal?

Wat betekenen deze perspectieven voor de toekomst en de positie van Utrecht in de Randstad en voor de stedenbouw, de architectuur en de openbare ruimte. Maken ze de besluitvorming over plannen en projecten zoals de Belle van Zuylentoren logischer?

Het zijn vragen die telkens opnieuw gesteld moeten worden om het debat over de toekomst van de gebouwde omgeving in Utrecht te bevorderen. Dat debat wordt op een breed front gevoerd, niet alleen in de vakwereld, door investeerders, ontwikkelaars, bestuurders of politiek, maar ook in de stad, door bewoners, buurtcomités en het publiek in het algemeen.

Met deze publicatie wil de Stichting Rietveldprijs opnieuw een bijdrage leveren aan de publieke discussie, zodat deze niet vervlakt tot het niveau van mooi of lelijk, hoog of laag. Het debat in Utrecht verdient diepgang zodat het draagvlak voor kwaliteit in de ruimtelijke omgeving kan groeien. De toenemende populariteit van de Publieksprijs geeft aan dat we op de goede weg zijn en ook de hoge kwaliteit van de gerealiseerde projecten uit 2005 en 2006 stemt positief.



Juryrapport Rietveldprijs 2007

Marieke Hillen

De oogst van 2005 en 2006/
Het vraagstuk van de culturele houdbaarheid



Architecten Cie., Belle van Zuylentoren



Peter Versseput architecten, Hostel Hogelanden
Foto Corné Bastiaansen

8 Tijdens drie dagen rondkijken in Utrecht heeft in de hoofden van de jury een optimistisch beeld van het nieuwe Utrecht postgevat. Utrecht is een stad die zich stevig heeft gepositioneerd in de Randstad en grootstedelijke ambities toont. Grote ruimtelijke projecten die in het laatste decennium van de vorige eeuw zijn ingezet als antwoord op de verstedelijkingsopgave waar de stad zich voor zag gesteld, worden nu één voor één opgeleverd en dragen bij aan de versterking van deze positie. En uit al deze bouwnijverheid doemt langzamerhand een beeld op van het toekomstige Utrecht.

Het belangrijkste stuk dat ontbreekt om de puzzel te complementeren, is de verbinding tussen het oude en nieuwe Utrecht. Met de ontwikkeling van Leidsche Rijn is Utrecht haar voormalige grenzen, het Amsterdam Rijnkanaal en de A2, overgestoken. Het gevolg is dat deze twee infrastructuren van stadsrand naar binnenstedelijke elementen moeten worden getransformeerd. Tot nu toe vormen zij echter een niet geslachte barrière tussen de oude en nieuwe stad. Pas nu de eerste serieuze aanzetten voor het dichten van deze gigantische kloof zichtbaar worden, is duidelijk hoe Leidsche Rijn de weegschaal in Utrecht naar het westen doet doorslaan.

Het afgelopen jaar is ook de Utrechtboog opgeleverd. Hiermee heeft Utrecht net als de andere drie ste-

den een rechtstreekse verbinding met de nationale luchthaven Schiphol. Verder is de verdubbeling van de sporen richting Den Haag en Rotterdam een eind op streek en heeft Leidsche Rijn alvast een halte langs deze lijn gekregen. De grootstedelijke ambities blijken ook uit de Hoogbouwvisie uit 2005, die als aanvulling op de Utrechtse Structuurvisie is verschenen. Hierin wijkt Utrecht voor het eerst af van het dogma dat in de stad niet hoger mag worden gebouwd dan de Dom. Het is duidelijk dat Utrecht op zoek is naar haar eigen stedelijke kwaliteiten en haar rol in het Randstedelijke conglomeraat. Om haar stem in Randstedelijk overleg kracht bij te zetten, heeft zij zich met omliggende gemeenten als Hilversum en Amersfoort verenigd in de zogenoemde nv Utrecht. Dit verband is gericht op een integrale ruimtelijke-economische samenwerking in de noordvleugel van de provincie Utrecht.

De Uithof vormt het contragewicht voor de stedelijke ontwikkeling aan de westzijde van Utrecht. Het is een enclave in het oosten van de stad, waar verder vooral het kleinschalige Utrecht wordt behouden. In de Uithof mag wel hoog worden gebouwd en wordt ingezet op grootstedelijke ontwikkeling. In de Structuurvisie, die het ontwikkelingsperspectief van

de stad tot 2030 schetst, wordt verder nog het masterplan voor het stationsgebied genoemd als een andere belangrijke opgave voor het versterken van de stedelijke dynamiek. Maar het zwaartepunt van het nieuwe grootstedelijke Utrecht wordt toch de Centrumzone, het gebied parallel aan de A2 en het Amsterdam Rijnkanaal, tussen de oude binnenstad en centrum Leidsche Rijn. In dit gebied mag de meeste hoogbouw worden gerealiseerd, waarbij op sommige plekken geen enkele beperking aan de hoogbouw is opgelegd. Deze uitdaging is met beide handen door de markt aangegrepen. Zij hebben in dit gebied een 262 meter hoge toren voorgesteld. Deze Belle van Zuylen moet niet alleen de hoogste toren van Nederland, maar ook de hoogste van Europa worden. Het project past bij de ambitie van de gemeente Utrecht om zichzelf internationaal op de kaart te zetten. Maar de vraag is of dergelijke ambitieuze hoogbouw op deze plek gerechtvaardigd is en zal bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de stad. Toch waren het niet de nog in het verschiet liggende projecten als bijvoorbeeld de Belle van Zuylen die de gesprekken van de jury bepaalden, maar juist de vraag hoe de gerealiseerde projecten van de bouwjaren 2005 en 2006 hebben bijgedragen aan een duurzame ontwikkeling van de stad Utrecht.



VMX Architects Reykjavik
Foto Luuk Kramer

Duurzaam ontwikkelen is op dit moment in bijna elke vakdiscipline een richtinggevend principe.¹ Ook in de bouwwereld, die relatief veel bijdraagt aan de problematiek van klimaatverandering, CO₂ uitstoot en uitputting van natuurlijk hulpbronnen, wordt in toenemende mate de verantwoordelijkheid voor een duurzame ontwikkeling gevoeld én genomen. Nochtans is de visie op de problematiek beperkt en wordt het veelal als een technische opgave opgevat. De vragen zijn dan bijvoorbeeld hoe gebouwen energiezuiniger kunnen worden gemaakt, of de epc-norm naar beneden toe moet worden bijgesteld en welke materialen mogen worden toegepast. Tijdens de beoordeling van de jury heeft duurzaamheid in deze technische betekenis geen rol van betekenis gespeeld.

In de statuten van de Stichting Rietveldprijs valt het woord duurzaamheid helemaal niet. Niet in een technische, maar ook niet in een culturele betekenis. Misschien komt dit wel omdat Rietveld als naamge-

vend architect voor de prijs zijn gebouwen nadrukkelijk niet voor de eeuwigheid ontwierp, maar een functionalistische kijk op zijn gebouwen en hun gebruiksduur had. Een opstelling die destijds misschien houdbaar was, maar met de kennis van nu niet langer stand houdt. Grappig is in deze context te weten dat het Rietveld-Schröderhuis het enige Nederlandse woonhuis op de Werelderfgoedlijst is. Dit geeft aan dat duurzaamheid in culturele betekenis een moeilijk 'ontwerpbaar' begrip is.

De Stichting Rietveldprijs vraagt om een voorbeeldig project dat bijdraagt aan de beleving en bruikbaarheid van de stad. De winnaar moet de kwaliteit van Utrechts gebouwde omgeving in de breedst mogelijke opvatting op een inspirerende wijze beïnvloeden. De jury heeft dit opgevat als een vraag naar duurzaamheid in een culturele betekenis. Zij hanteerde het begrip zoals dit onder andere door de Spaanse architectuurcriticus Jaime Salazar is

gedefinieerd. Salazar spreekt over de continuïteit van de bouwwerken, over de lange duur van aanwezigheid en hun participatie in de stedelijke omgeving.² Hij heeft het over gebouwen die zich kunnen aanpassen, waardoor zij langer bestaansrecht hebben. Hij heeft het niet alleen over gebouwen, maar projecteert zijn idee op stedelijke of zelfs regionale ontwikkeling. De jury interpreteerde de vraag van de Stichting als een zoektocht naar – zoals Salazar dit noemt – 'een meesterwerk van houdbaarheid'.

De jurering voor de Rietveldprijs is er één van de lange adem. Al in mei 2007 is de jury aan haar taak begonnen. De Stichting Rietveldprijs nodigde haar uit om voor de achtste maal de bouwproductie in Utrecht te beoordelen. Hoewel de prijs aan het begin van het jaar 2008 werd uitgereikt, ging het bij deze jurering om bouwwerken die in de jaren 2005 en 2006 zijn gerealiseerd. De bouwproductie van

2007 heeft nog niet meegedongen en wordt in een volgende editie beoordeeld. De projecten die deze editie door de Stichting Rietveldprijs zijn voorgedragen, liepen net als in de voorgaande edities sterk uiteen. Ditmaal van een herinrichting van een park tot een warmtekrachtcentrale voor de universiteit; van een kunstpaviljoen in Leidsche Rijn tot een opvang voor alcoholverslaafden in de wijk Ondiep. Deze uiteenlopende verzameling maakt het de jury niet makkelijk. Het dwingt haar stelling te nemen en zich uit te spreken over de waarde van de hedendaagse bouwproductie. Wat is in deze optiek duurzame en daarmee voor de stad waardevolle architectuur? Welk project gaat voorbij aan de waan van de dag? Welk gebouw geeft blijk van tijdloosheid en wekt de verwachting dat het langer houdbaar is dan de afschrijvingstermijn van de ontwikkelaar?

Op de eerste dag van de jurering wordt rondgelopen in de binnenstad. Het bezoek aan het Bolwerk van awg architecten, een appartementencomplex in park van Zocher langs de Singel, verleidt voorzitter Ton Schaap tot de uitspraak: 'als ik in Utrecht moest wonen, dan het liefst hier.' Het volgende bezoek begint in het Informatiecentrum Leidsche Rijn. Hier wordt de foto-impressie van de bouwproductie 2005 en 2006 doorgenomen. Omdat de informatie summier is en de jury geen projecten buiten de boot wil laten vallen die bij nader inzien de moeite waard zouden zijn, wordt besloten het kaf niet al te rigoreus van het koren te scheiden. Het levert een lange lijst op, die vervolgens consequent is afgewerkt.

De rest van de dag spendeert de jury in Leidsche Rijn. Bij drie woningbouwprojecten staat de jury langer stil. De Woerd van Mulleners+Mulleners Architecten is een goede representant van het historiserend bouwen. Zowel op het stedenbouwkundig niveau als op het niveau van het architectonisch detail is zichtbaar dat het concept consequent en met zorg is uitgewerkt.

Het project Reykjavik in Vleuterweide van vmx Architects is een prettig afwijkende verschijning tussen alle jaren dertig replica's. Een jong stel toont ons de intelligente woningplattegrond, die een aangename brede woonverdieping op de bovenste verdieping oplevert. De kennelachtige buitenruimtes worden minder gewaardeerd.

Van de laagbouw van De Boemerang in Terwijde van seARCH bv had de jury meer verwacht. Het auto-loze gebied benaauwt door zijn verkaveling,

inrichting en ommuring. De hoogbouw wordt beter gewaardeerd. Het binnendeck heeft allure. Wel vraagt de jury zich af of het aangenaam wonen is aan een dergelijk dek voor collectief gebruik. Brede school Forum 't Zand van VenhoevenCS stemt de jury kinderlijk optimistisch. Het als ruimteschip ogende object is wezensvreemd in de context van VINEX. Naar schoolgaan lijkt op deze manier het begin van een spannend avontuur.

De geluidswal met opgeslokte autoshowroom, het cockpitgebouw van ONL [Oosterhuis_Lénárd], biedt een spectaculair uitzicht op de A2. De jury ervaart de bouwmethode als een passende uitwerking van het architectonisch concept, maar aan de Leidsche Rijnzijde en in het interieur is dit minder consequent uitgewerkt dan de jury had gehoopt. De dag wordt afgesloten met een bezoek aan het bedrijventerrein Papendorp, dat met name door zijn stedenbouwkundige kwaliteiten indruk maakt. Van de informele menging van bedrijven met volkstuinen had de jury meer verwacht.

De derde dag van de jurering wordt besteed aan enkele projecten rond het centrum en in de buitenwijken. Het bezoek begint in Parkhaven – een nieuwe wijk op het voormalige veilingterrein achter de Croeselaan. Hier springt met name de kleinschalige bedrijfslocatie de U-trechters door Studio NL-D Architects eruit. Het is een sympathiek project, waarvan de entrees met zorg in de publieke ruimte zijn geplaatst. De jury vindt het jammer dat zij het interieur van de trechters niet heeft kunnen bekijken.

Daarna wordt hostel Hogelanden, een opvang voor alcoholverslaafden in de wijk Ondiep, bezocht. Naast de architectuur maakt de sociale component van dit project indruk: de mens en zijn verslaving worden hier getolereerd. Naar aanleiding van dit bezoek ontspint zich een gesprek of een dergelijk project is ingegeven door de wens om deze mensen een menswaardiger bestaan te bieden of dat de maatschappij dergelijke mensen niet langer in haar straatbeeld tolereert.

Het plan Irenepark in de Utrechtse wijk Zuilen van de hand van Gulikers Architecten, is het enige resultaat van de herstructurering van de naoorlogse woonwijken dat de jury bezichtigt. Opmerkelijk omdat deze opgave in de Structuurvisie naast Leidsche Rijn en de vernieuwing van het Stationsgebied als belangrijk voor Utrecht wordt genoemd. Het ontbreken van resultaten van de herstructure-

ring valt ook op, omdat in andere steden al veel meer zichtbaar is. Het project van Gulikers stemt echter optimistisch.

De tweede helft van de dag is doorgebracht in de Uithof, goed voor een drietal projecten. DOK architecten heeft een verrassend poëtische en sculpturale invulling gegeven aan zoiets banaals als een warmtekoppelingcentrale. Wel merkt de jury op dat het comfort van de werkplek voor de bemanning van de centrale aan dit krachtige beeld is opgeofferd. Het project van Köther | Salman | Koedijk | Architecten is van een ongekennde kwaliteit voor studentenhuisvesting. Het is duidelijk dat de opdrachtgever een duurzame vormgeving inzet als middel tegen een te snelle teloorgang. Achter de neutrale gevel van het A.A. Hijmans van den Berghgebouw van (EEA) Erick van Egeraat associated architects gaat een op het eerste gezicht zeer overdadig interieur schuil. In tweede instantie blijkt de ruimtelijke structuur echter verrassend helder en overtuigt deze de jury van de ware aard van het project.

Na deze drie bezoeken aan Utrecht is het tijd om de balans op te maken. De eerste selectie is eenvoudig gemaakt. Nadat iedereen een lijst met favorieten heeft opgesteld, blijken de meningen niet ver uiteen te liggen. Er worden twaalf projecten geselecteerd, hierboven beschreven, waarvan de jury overtuigd is dat zij de gebouwde omgeving van Utrecht werkelijk verrijken. Maar na tweeënhalve dag van dit soort 'goede' projecten kijken, stelt de jury zich de vraag wat de werkelijke betekenis van architectuur moet zijn en wat vanuit dit perspectief de waarde van de Utrechtse architectuurproductie is en in de ogen van de jury zou moeten zijn. Wat is de werkelijke opgave van architectuur en stedenbouw? Mag zij anekdotisch zijn? Mag de architect zijn eigen fantasieën opdringen of moet hij meegaan in de wensen en dromen van de hedendaagse gebruiker. Moet architectuur emoties opwekken en wat is in deze vals en wat is waar? Of moet architectuur slechts een omhulling zijn met een terughoudend en tijdloos karakter? Wat is een duurzame materialisatie en detaillering?

Weer komt de vraag op: hoe duurzaam is het gebouwde van de afgelopen twee jaar? Wat is voor de stad Utrecht en haar ambities waardevolle architectuur? De Stichting Rietveldprijs vraagt een project dat intrinsieke kwaliteiten heeft, maar dat ook op een positieve wijze bijdraagt aan de beleving en de bruikbaarheid van de stad. Het gaat volgens de



Studio NL-D, U-trechers



DOK architecten, Warmtekrachtkoppelingcentrale
Foto: Arjen Schmitz

jury dan juist niet om groot, groter of nog meer spektakel. Het gaat om een geconcentreerde reactie op een opgave in zijn ruimtelijke, culturele en historische context. De gelaagdheid of de complexiteit van het gegeven antwoord is van belang, maar ook de vraag hoe architectonische middelen zijn ingezet. Is er samenhang tussen de architectuur en de techniek? En wat is de kracht van het uiteindelijke beeld: het poëtisch moment?

Vanuit dit perspectief is de jury ambivalent over de bouwproductie van de afgelopen twee jaar in Utrecht. Het totale beeld stelt gerust. Zij is onder de indruk van de hoge kwaliteit van de bouwproductie over de hele linie, maar de gedegenheid van de afzonderlijke projecten sust de beschouwer ook in slaap. Er mist wat. De opbrengst alarmeert niet, het provoceert niet, het komt allemaal wel goed met Utrecht. De jury miste dat ene project waarover zij zich unaniem lovend uit kon spreken. Dat project dat nu al een culturele betekenis heeft en de potentie van duurzaamheid. Een werkelijke kandidaat voor de Werelderfgoedlijst zit er volgens de jury niet bij.

Teruglezend in de juryrapporten van de Rietveldprijs valt op dat de nadruk al sinds het instellen van de prijs op de twee grote bouwopgaven aan de rand

van Utrecht ligt: Leidsche Rijn en Uithof. Ook tijdens deze editie blijken die twee gebieden nog steeds de belangrijkste leveranciers van projecten voor de Rietveldprijs. Waar de vorige jury zich positief over de ontwikkeling van Leidsche Rijn heeft uitgelaten en ook in de pers de VINEX de afgelopen tijd is bejubeld, was deze jury minder onder de indruk van dit nieuwe suburbane deel van Utrecht. Gesitueerd tussen twee autosnelwegen en nochtans slecht bereikbaar met het openbaar vervoer valt het op dat de ontsluiting van dit stadsdeel voor auto's niet helder is en daardoor zijn structurerende kracht mist. De prominente plek die de auto in de geluidswal en Cockpit van ONL heeft gekregen, lijkt daardoor een bijna cynisch commentaar op de achterliggende wijk.

Na een dag Leidsche Rijn doemt het beroemde beeld op van de oneindige zee van middelmatige woningbouw, zoals West 8 die in de arcade van het NAI neerzette. Ondanks de geforceerd gezochte differentiatie is de monotonie van het gebouwde in Leidsche Rijn oorverdovend. Misschien gaat ook hier de kunst voor de troepen uit. Ondertussen heeft de kunststichting Beyond hier al de Paper Dome van Shigeru Ban naar toegehaald en is het

kunstpaviljoen, Het Gebouw, van Stanley Brouwn en Bertus Mulder door toedoen van de Stichting gerealiseerd. Gedwongen door grootse nieuwbouwplannen, heeft ook de gevestigde kunst – muziekcentrum Vredenburg – de stap naar het nieuwe Utrecht gezet.³

Een blik op de Uithof biedt hoop. Waar ook de Uithof zijn jonge jaren als monofunctioneel universiteitsterrein sleet, en ook Rem Koolhaas en Art Zaaier nog voornamelijk inzetten op de Uithof als een werkwijk, wordt het nu getransformeerd tot een campus met een heus centrum, waar wordt gewoond, gestudeerd, gesport en gefeest. Maar in hoeverre is de Uithof nu leefbaar? Is het inbrengen van de nieuwe functies daarvoor voldoende of moet, zoals Paul van Beek dat in zijn plannen voorstelt, hard worden gewerkt aan de publieke ruimte en de verbinding met de oude stad? En op welke manier dragen de afzonderlijke projecten daar aan bij?

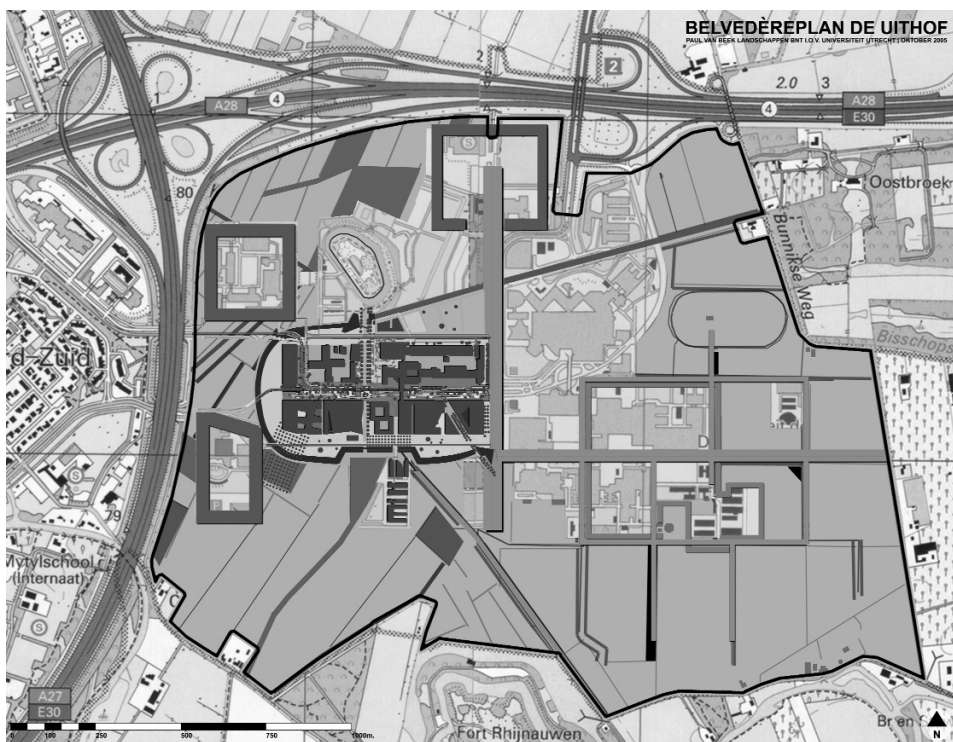
Nadat de architecten hun projecten afzonderlijk hadden gepresenteerd op een nazomermiddag in september, mochten er nog slechts vier genomineerd worden. Nu waren er meer grensgevallen. Projecten die net niet zijn genomineerd, maar door één of twee juryleden bijzonder werden gewaar-



Stanley Brouwn en Bertus Mulder, Het Gebouw
Foto: Bertus Mulder



VenhoevenCS, Forum 't Zand
Foto: Luuk Kramer



Paul van Beek landschappen BNT – Paul van Beek, Charles Vermaas en Frank Rietveld

deerd. De Warmtekrachtcentrale wordt hierbij speciaal genoemd, omdat de jury meent dat dit werk een grote poëtische kracht heeft. De bijzondere aandacht die aan de architectonische vorm van een dergelijk utilitair bouwwerk is besteed, wordt door de jury gewaardeerd. De opgave mist echter de complexiteit van de andere genomineerden, waardoor een vergelijking al bij voorbaat mank gaat.

Het appartementencomplex het Bolwerk van awg architecten aan de rand van het Utrechts centrum was het eerste project dat de jury bezocht. Het legde de lat voor de andere projecten direct hoog. Het Bolwerk is de uitkomst van een proces tussen een zeer bevlogen opdrachtgever en een architect die al in zijn eerdere werk heeft laten zien te kunnen ontwerpen met een groot gevoel voor context zonder anekdotisch te worden. Op de plek van het huidige Bolwerk stond sinds de Tweede Wereldoorlog een bunker vermomd als boerderij. De keuze om deze historisch bijzondere plek, midden in de stad, te benutten voor een aanvulling op de bestaande woningvoorraad, betekent een absolute verrijking van de stad. De contouren van de voormalige bunker zijn overgenomen in het bouwblok. Door de bastionachtige verschijning wordt gerefereerd aan de bun-

ker. De lichte binnenhof vormt hiermee een mooi contrast en levert voor de bewoners een aangename gezamenlijke binnentuin op. De afzonderlijke appartementen hebben een bijna on-Nederlandse allure en zijn ruimtelijk interessant, waardoor de nadelen van het wonen in een appartement niet meer lijken te bestaan of in ieder geval ruimschoots worden gecompenseerd. Alles beschouwend vond de jury het een project dat eigentijds, maar ook tijdloos is. De architect heeft zich terughoudend opgesteld in een gevoelige context. Het is daardoor misschien een tikkeltje te correct. Zeker met een opdrachtgever als Edwin Oostmeijer had het gedurfd er gemogen en gekund.

De geluidswal en de Cockpit van ONL is een project dat de jury zeer waardevol acht vanwege zijn omgang met een belangrijk verschijnsel van deze tijd: de autosnelweg. ONL plaatst de geluidswal in een cultureel perspectief, waar het tot nu toe slechts een puur functionele betekenis had. Het project spreekt tot de verbeelding. Bij het passeren van deze geluidswal krijgt de jury beelden van het toekomstige Nederland dat zich langs de snelweg ontwikkelt. De architectonische benadering lijkt hier bijzonder op zijn plek en de seriematige productiewijze door

middel van *file to factory* past goed bij dit architectonisch concept. Wel merkt de jury op dat de eenheid van architectuur en constructie slechts aan de snelwegzijde een mooie synthese oplevert. Aan de achterkant is de consistentie tussen opgave, architectuur en constructie veel minder. Hier heerst de kwaliteit van een gemiddeld bedrijfsgebouw. Deze brute halvering maakt het gebouw minder gelaagd dan de jury had gehoopt en ook het interieur is minder sterk dan het gebaar langs de snelweg suggereert. Ook zijn de profielen van de constructie wat dikker uitgevallen dan het oog dat zou willen. Toch geeft de eenvoud waarmee het concept is uitgevoerd dit zeer eigentijdse gebouw een aantrekkelijke tijdloosheid.

De brede school Forum 't Zand van VenhoevenCS stemde de jury bijzonder vrolijk. Het is een eigenzinnig object in een wijk die in de ogen van de jury verder in al haar aspecten doorsnee VINEX is. Het object oogt als een ruimteschip en spreekt tot de verbeelding. Dit is een schoolgebouw waaraan elk kind met plezier zal terugdenken. Het verleent de scholen en andere gebruikers een identiteit en biedt de wijk een icoon. Op plezierige wijze heeft Venhoeven het informele karakter van de plek behouden en de historische schoorstenen in zijn ontwerp geïntegreerd.



(EEA) Erick van Egeraat associated architects, A.A. Hijmans van den Berghgebouw
Foto Christian Richters

De schoolpleinen op het dak intensiveren het ruimtegebruik en brengt bovendien variëteit in speelplekken met zich mee. Het ruimteschip is overtuigend gematerialiseerd. De gevelpanelen zijn allemaal uniek, maar konden door middel van *file to factory* toch seriematig worden geproduceerd.

Het interieur is volgens de jury minder consistent uitgewerkt. Het gebouw mist een heldere ruimtelijke opbouw. Deze structurerende kracht is volgens een deel van de jury juist voor kinderen in een

dergelijk groot gebouw belangrijk, terwijl anderen zich afvroegen of het juist niet prettig is om een gebouw te hebben waarin je kan (ver)dwalen. Daarnaast waardeert de jury de architect in zijn liefde voor het detail, maar vindt zij wel dat hij in deze te ver is doorgeschoten. Alsof hij elk idee heeft willen uitwerken. Verder is het jammer dat de gebruikers nog niet in staat zijn geweest de wintertuin tot een bijzondere gemeenschappelijke ruimte te maken. De jury heeft grote waardering voor de wijze waarop VenhoevenCS

deze maatschappelijk belangrijke, maar financieel ondergewaardeerde opgave vorm heeft gegeven.

Het A.A. Hijmans van den Berghgebouw geeft het Opleidingscentrum van het UMC een adres aan de Universiteitsweg en de Heidelberglaan, de centrale as van de Uithof. De jury ziet het als een commentaar op de gegeven situatie, de architect legt deze bloot en heeft niets gedaan om deze te verfraaien. Het gebouw oogt als een industriële hal aan een grote straat, waarin de entree botweg op de meest voor de hand liggende plaats is gelegd. Maar juist door deze voor de hand liggende optie te kiezen, wordt dit een sterk gebaar. Op de begane grond is de glazen gevel simpelweg tot maaiveldniveau doorgetrokken. In het interieur verhuult de barokke inrichting in eerste instantie de ruimtelijke structuur. Toch blijkt deze juist opvallend helder. Hierin schuilt volgens de jury ook de kracht van het project. De robuuste ruimtelijke opzet biedt ruimte voor verandering zonder dat het gebouw in zijn wezen wordt aangetast.

Hoewel de jury de eerste twee genomineerde projecten waardeerde, haalden zij toch niet de finale. De jury heeft voor haar eindoordeel nogmaals een bezoek gebracht aan het A.A. Hijmans van den Berghgebouw en de brede school Forum 't Zand. De heldere sterke structuur van het A.A. Hijmans van den Berghgebouw wordt gewaardeerd. Deze overtuigt de jury. Hoewel het interieur in eerste instantie zeer modieus lijkt, onttrekt het gebouw zich toch aan de waan van de dag. De school van VenhoevenCS lijkt zich juist in zijn vormgeving niks aan te trekken van enige architectuurstijl. Hier twijfelt de jury meer over de helderheid van de ruimtelijke structuur.

Al met al kwam de jury er niet uit welk project zij hoger moest waarderen en het cliché van appels en peren deed zijn intrede. Niet alleen de opgaven zijn van zeer verschillende aard, ook de budgetten zijn van geheel andere orde. Was het dan mogelijk om te spreken van een uitzonderlijke appel of een heel bijzondere peer? De jury denkt van wel, maar niet van een peer of een appel die de andere soort overtreft en overbodig maakt. De jury vindt beide gebouwen op hun eigen wijze smaakvol en is er ook van overtuigd dat beide dit zullen blijven, elk vanwege zijn eigen specifieke kwaliteiten. Zij draagt daarom brede school Forum 't Zand en het A.A. Hijmans van den Berghgebouw gezamenlijk voor als winnaars van de Rietveldprijs 2007.



Fotografie Rietveldprijs

Eline Hensen

2007



VenhoevenCS, Forum 't Zand



EEA, A.A. Hijmans van den Berghgebouw



DOK architecten, Warmtekrachtkoppelingcentrale

awg architecten, Het Bolwerk



Köther | Salman | Koedijk | Architecten, De Bisschoppen



ONL, Cockpitgebouw





Mulleners + Mulleners Architecten, De Woerd



VMX Architects, Reykjavik

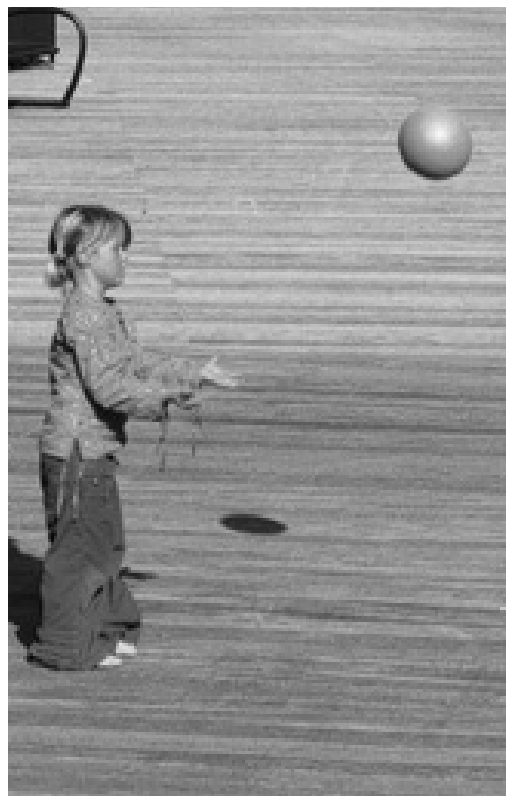


Wissing stedenbouw en ruimtelijke vormgeving bv, Papendorp

SeARCH bv, De Boemerang



Gulikers Architecten, Irenepark



Studio NL-D, U-trechers



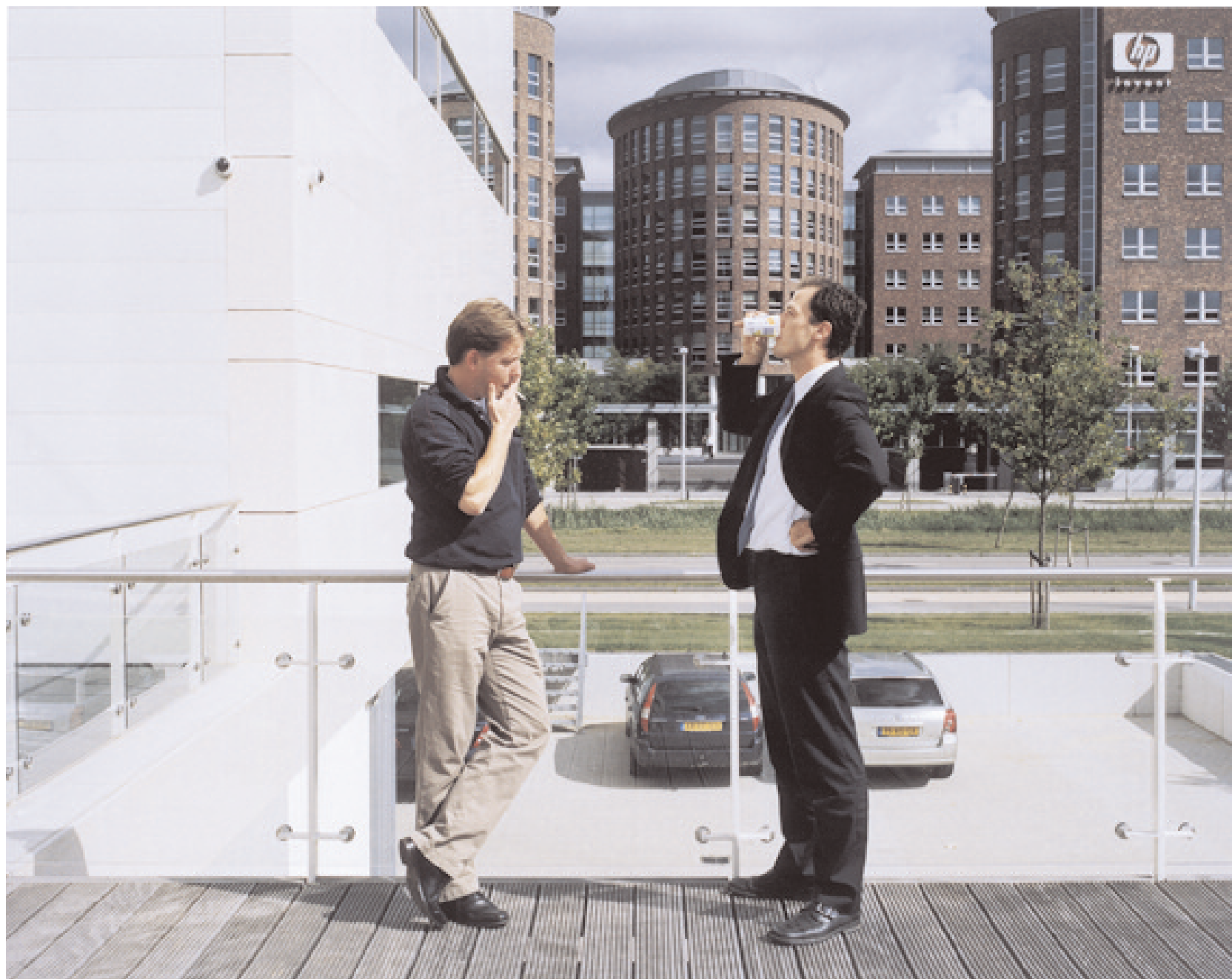


























Hoofd en hart

Pierijn van der Putt

(EEA) Erick van Egeraat associated architects, A.A. Hijmans van den Berghgebouw
Foto: Christian Richters



(EEA) Erick van Egeraat associated architects, Poppodium Mezz, Breda
Foto Christian Richters

Het A.A. Hijmans van den Berggebouw van (EEA) Erick van Egeraat associated architects is één van de twee winnaars van de Rietveldprijs 2007. Hoewel Erick van Egeraat in ons land een flink aantal gebouwen op zijn naam heeft staan, is hij niet onomstreden in de Nederlandse architectuurwereld. Persoon en architectuur ademen een on-Nederlandse sfeer en flair die niet iedereen kan plaatsen. Voor wie verder kijkt is Erick van Egeraat een vakman van internationale allure die vaardig jongleert met ambachtelijkheid en extravagantie, met modern en barok, met het hoofd en het hart.

Het botert niet helemaal tussen Nederland en Erick van Egeraat. Hij doet dingen die men hier niet vindt passen of niet vindt horen. Dat zit hem in de gebouwen die hij maakt, maar ook in zijn persoon. Erick van Egeraat schuwt het theatrale niet, noch de confrontatie. Hij presenteert zich met zelfvertrouwen en gevoel voor show en durft stelling te nemen tegen alles wat het architectuur-establishment als waar poneert.

Ook de opdrachtenportefeuille van het bureau is opvallend. Er worden opdrachten in de wacht gesleept in Moskou en Warschau en op Kuifechtige plekken zoals de Russische deelrepubliek Tatarstan. In het voormalige Oostblok slaat de bena-

dering van Erick van Egeraat blijkbaar aan en weet hij van alles voor elkaar te krijgen. Dit vergroot het exotische aura rond zijn bureau en zijn werk.

Desalniettemin bouwt EEA aan een geducht oeuvre in Nederland. Verscheidene opzienbarende projecten zijn de afgelopen jaren verzezen, zoals het met koper beklede poppodium Mezz in Breda, de INHOLLAND Hogeschool in Rotterdam en het extravagante stadhuis van Alphen aan den Rijn. Al deze projecten hebben de aandacht getrokken van de vakpers en van de publieksmedia. Vaak vallen dan termen als tegenstellingen, contrast en spanning. Nu Erick van Egeraat de Rietveldprijs 2007 ten deel is gevallen doet zich de gelegenheid voor om zijn werkwijze nogmaals tegen het licht te houden.

Om het werk van Erick van Egeraat te begrijpen moeten we ons rekenschap geven van zijn vorming als architect. Die vond plaats in Delft rond 1980. Zelf zei hij daarover: 'Wij zijn tijdens onze studie in Delft doodgegooid met modernistische gebouwen uit de jaren twintig en dertig en we vonden ze prachtig. Het is waar dat in Nederland de modernistische vormentaal in de naoorlogse bouwproductie heeft geleid tot een verarming. Het werd een manier om snel te schrijven, zonder punten en komma's, en



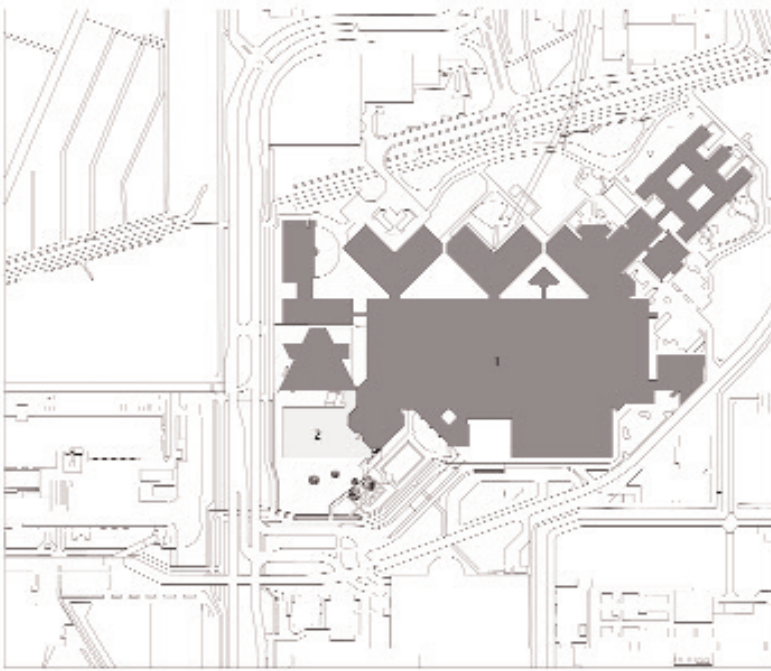
(EEA) Erick van Egeraat associated architects, Kantoor ING te Boedapest
Foto Christian Richters

weinig te zeggen. Maar op het moment dat je je eerste gebouwen gaat maken, besef je dat het modernisme ondanks die armzalige gebouwen uit de jaren zestig en zeventig een aardige taal is. Je bent juist benieuwd of je die taal wél goed kunt spreken. Het debat zou dan ook niet moeten gaan over de taal, waar niets mis mee is, maar over wat architecten ermee te zeggen hebben.¹

De 'modern-barokke' architect heeft dus zeker geen afkeer van het modernisme. In tegendeel: hij vindt het zelfs uiterst waardevol om die 'taal' goed te spreken. Het is de verschraling die hem zorgen baart, de taalverloeding. Het 'je weet wel'.

Nadat hij het door hem opgerichte Mecanoo verlaat en een nieuw bureau begint komt een tot dan toe verborgen hang naar verleidelijkheid aan de oppervlakte. In het Nederlandse architectuurlandschap waart een kilte waar Erick van Egeraat iets tegenover wil zetten. Hij zoekt naar een 'warme' architectuur die meer is dan de 'puurheid en het intellectualisme' van het neo-modernisme. Naast een intellectueel eindproduct moet architectuur ook een directe ervaring van schoonheid en comfort bieden, zo stelt hij.²

Erick van Egeraat illustreert zijn uitgangspunten met een project dat beeldbepalend is geworden voor zijn



A.A. Hijmans van den Berghgebouw. Situatie

1 UMC

2 A.A. Hijmans van den Berghgebouw

A.A. Hijmans van den Berghgebouw

Foto Christian Richters

32 werk en dat zich – vermoedelijk ook niet toevallig – buiten Nederland bevindt. Het gaat om de spraakmakende uitbreiding en restauratie van een neo-renaissancegebouw in Boedapest in opdracht van de ING Bank, bekroond met een veelvuldig gepubliceerde blob boven de binnenplaats. Nederlandse critici waren enthousiast maar ook in de war. De taal schoot te kort voor die ‘walvisachtige vergaderzaal die als een alien is neergedaald’ zoals *de Architect* het noemde. In zijn commentaren benadrukte Erick van Egeraat dat delen van het oude gebouw zorgvuldig waren gerenoveerd en gerestaureerd en dat het hem dus niet primair te doen was geweest om het maken van een blob. Het ging hem vooral om het uitvergroten van tegenstellingen. Maar hij stond in één keer bekend als ‘die extravagante architect van die ronde vormen’. Niet in de laatste plaats was dit te danken aan de door hemzelf gemunte term ‘moderne barok’.

Het A.A. Hijmans van den Berghgebouw, dat nu de Rietveldprijs heeft gewonnen, kan misschien een nieuw licht laten schijnen op dat uitvergroten van de tegenstellingen waar Erick van Egeraat het met betrekking tot zijn project in Boedapest al over had. Beide projecten zijn namelijk een combinatie van

structuur en uitzondering, van gelijkvormigheid en vrijheid. De fundamenteel verschillende manieren waarop die combinatie in beide projecten tot stand kwam, toont ons echter de ontwikkeling van Erick van Egeraats architectonische ideeën.

Het A.A. Hijmans van den Berghgebouw heet ook wel Academisch Biomedisch Centrum, of kortweg ABC. Het is een extensie van het Universitair Medisch Centrum (UMC), het grote ziekenhuis dat deel uitmaakt van De Uithof. Het is gebouwd in opdracht van de Universiteit Utrecht en bevat onderwijsfaciliteiten voor medicijnenstudenten, zoals een studielandschap, collectieve werkplekken en praktijklokalen. Daarnaast maken kantoren en een grote kantine deel uit van het programma.

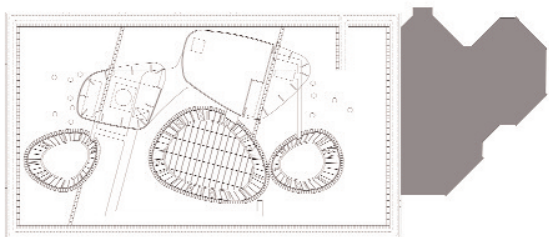
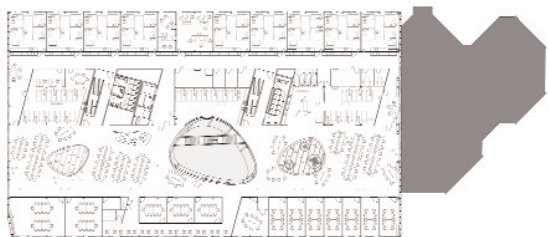
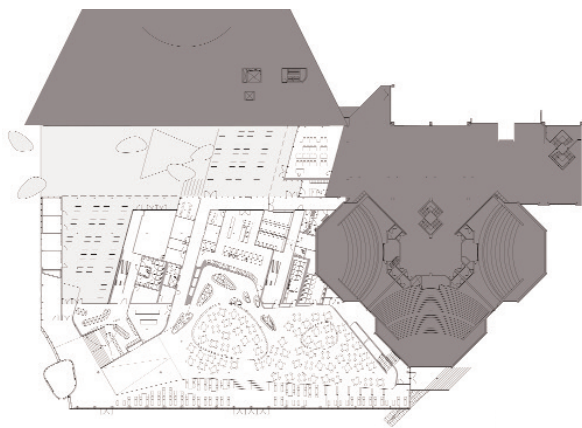
De opdrachtgever vroeg om een terughoudend gebouw, omdat het ABC dicht bij de hoofdingang van het UMC staat en daar niet de aandacht van moet afleiden. Dit verklaart waarom het spektakel zich binnen in het gebouw afspeelt, en het er van buiten, in ieder geval wat betreft de vorm, weinig exuberant uitziet. Het is in wezen een grote schoenendoos, die in hoogte en oriëntering de maten en de richting van het orthogonale UMC volgt. Het gebouw ligt aan drie

zijden vrij en houdt zich aan de rooilijnen van het masterplan van Art Zaaier (OMA). Aan de achterzijde, nauwelijks zichtbaar, is het A.A. Hijmans van den Berghgebouw over twee oude collegezalen van het ziekenhuis heengebouwd.

Het gebouw geeft aan de buitenkant bijna geen indicatie van wat er zich binnen afspeelt. De gevel bestaat uit verticale stroken van verschillende materialen, zoals glas, aluminium en Noorse leisteen. De achterliggende vijf verdiepingen zijn niet als zodanig in de gevel te lezen. Deze moet eerder gezien worden als een entiteit met een eigen schaal en korrelgrootte. Alleen daar waar veel glasstroken naast en boven elkaar zijn gebruikt, zoals bij de onderste verdieping, wordt iets van de binnenwereld prijsgegeven.

Opvallend is de snede die ter plaatse van de zuidwesthoek in het volume is aangebracht. Deze onregelmatigheid, die eruit ziet alsof iemand met een bovenmaatse schuurmachine een hoek van het gebouw heeft afgevlakt, dient om de ingang tot het gebouw te markeren. Een ander belangrijk uitwendig aspect van het ABC is alleen te zien voor wie voldoende afstand neemt, bijvoorbeeld door naar de bovenste verdieping van een naastgelegen gebouw te gaan of door *Google Earth* te gebruiken. Op het





Plattegrond: begane grond, derde verdieping en dak

rechthoekige dak openbaren zich dan drie glazen dakopbouwen, die met hun ondefinieerbare vorm een indicatie geven van een spel met tegenstellingen zoals dat in het werk van Erick van Egeraat steeds terugkeert.

De dakopbouwen zijn de bovenkanten van drie trechtervormige vides die de schoenendoos doorsnijden. Twee ervan komen helemaal beneden in de kantine uit, de derde reikt tot aan het studielandschap op de tweede verdieping. Deze drie onregelmatig gevormde open ruimtes, waarvan de doorsneden telkens anders zijn, maken in een klap een einde aan de regelmaat en de voorspelbaarheid die je bij een doosvormig gebouw zou verwachten. Alles ligt in één keer open. De vides verbinden de verschillende verdiepingen visueel met elkaar zodat allerlei doorkijken en zichtlijnen ontstaan. Bovendien bepalen ze door hun vorm en ligging de indeling van het interieur, met name dat van het studielandschap.

Een afbeelding van de plattegrond, bijvoorbeeld die van de derde verdieping, laat zien uit welke twee volstrekt tegengestelde componenten het A.A. Hijmans van den Berghgebouw is opgebouwd. Enerzijds is daar een rechthoekige plattegrond die uiterst rationeel is onderverdeeld in vier stroken met elk hun eigen functie (praktijklokalen, serviceruimten, studielandschap, instructielokalen), anderzijds zijn daar de drie bolle figuren met een vorm waarvan de logica onnavolgbaar is en die zich beter laten voelen dan beschrijven. We zien hier de twee pijlers waarop het werk van EEA is gefundeerd.

Erick van Egeraats favoriete tegenstelling tussen het hoofd en het hart manifesteert zich dus met kracht in het A.B.C. Daarmee vertoont het project een opvallende gelijkenis met het eerdere kantoor voor de ING Bank in Boedapest. Toch is het verschil cruciaal.

Over het gebouw in Boedapest kunnen we zeggen dat de tegenstelling het thema is. Tegengestelde begrippen – het bestaande en het geschiedenisloze, het gestructureerde en het vrije – staan daar centraal tegenover elkaar. De tegenstelling wordt in Boedapest kracht bij gezet door een fysieke afstand tussen de beide antipoden te handhaven. De vergaderzaal ‘hangt’ boven de overdekte binnenplaats van de oudbouw en is daar middels trappen en bruggen mee verbonden. Deze afstand vergroot de spanning tussen de uitersten.

In het A.A. Hijmans van den Berghgebouw is de afstand tussen de tegenpolen juist opgeheven. De

vrijgevormde vides zijn volledig opgenomen in de regelmatige doos. Dit heeft Erick van Egeraat ertoe in staat gesteld om zijn twee tegengestelde motieven niet alleen met elkaar in contact te brengen, maar zelfs met elkaar te verweven.

De vides zijn opgebouwd uit dunne kolommen die elk onder een andere hoek staan en per verdieping ook nog eens van richting wisselen. Hoewel ze daardoor eerder lijken op geknakte rietjes dan op constructieve elementen, ondersteunen deze kolommen de randen van de vloeren ter plaatse van de vides. Deze kunnen daardoor veel dunner worden uitgevoerd, waardoor de hele constructie ranker oogt.

Ook in het klimaatsysteem van het gebouw spelen de lichthoven een belangrijke rol. Verse lucht wordt via de buitengevels aangevoerd en met speciale suskasten ‘overgestort’ naar het middengebied van het gebouw. Daarna gaat de lucht via de lichthoven omhoog en via de lichtkoepels naar buiten.

De strikte scheiding van de tegengestelde componenten waarvan in Boedapest sprake is, heeft in het A.A. Hijmans van den Berghgebouw plaatsgemaakt voor een nabijheid die tot synergie leidt. De manier waarop hier de ratio en de emotie, de structuur en de vrije vorm, de regelmaat en de uitzondering bij elkaar komen, getuigt van raffinement. Dit gebouw kenmerkt zich niet door polarisatie van verschillende elementen, Erick van Egeraat weet hier juist de tegengestelde begrippen samen op te laten gaan.

In het spanningsveld tussen intellectueel en emotioneel bevindt zich de architectuur van Erick van Egeraat. In de Nederlandse architectuurwereld is hij daarmee een buitenbeentje en dat leidt regelmatig tot onbegrip. Het specifieke streven naar schoonheid wordt geassocieerd met effectbejag, dat in ons modernistische klimaat een architect onwaardig wordt gevonden. Ook zaken als luxe en extravagantie liggen hier nog altijd moeilijk.

Het A.A. Hijmans van den Berghgebouw zou de gemoederen tot bedaren kunnen brengen. Het laat zien dat het beeld van Erick van Egeraat als confrontant, zoals door hemzelf en door de media gepropageerd, genuanceerd moet worden. Als dit werk een indicatie is van wat hij verder nog zal bouwen, dan moet Erick van Egeraat eerder gekenschetst worden als iemand die werelden samenbrengt dan iemand die werelden van elkaar scheidt.





Het schip en de school

Christoph Grafe

VenhoevenCS, Forum 't Zand
Foto: Luuk Kramer



Forum 't Zand
Foto: Luuk Kramer

‘IN BESCHAVINGEN ZONDER BOTEN VERDROGEN DE BOMEN, DAAR NEEMT SPIONAGE DE PLAATS IN VAN AVONTUUR EN KOMT DE POLITIE IN PLAATS VAN PIRATEN.’

Michel Foucault, ‘Andere Ruimten’, 1967

In de Londense Great Exhibition van 1851 kreeg het encyclopedische project van de verlichtingsdenkers zijn architectonische uitdrukking in het Crystal Palace van Joseph Paxton, een gebouw waarin letterlijk *alles*, van elektrische telegrafen tot aan afgietsels van oud-Romeinse praalgraven, werd getoond aan het publiek. Het beeld van het kristalpaleis, een onmeetbaar gebouw waarin heel de menselijke vindingrijkdom is verzameld, bood zich aan als een metafoor voor de vooruitgang. Binnen de omhulling van staal en glas leek een controleerbare samenleving mogelijk zonder tegenstellingen en tegenstrijdigheden. Het beeld van het kristalpaleis als metafoor voor een maatschappelijke utopie werd de ultieme uitdrukking van het geloof dat technologische en maatschappelijke vooruitgang samenvallen. De niet-hiërarchische, encyclopedische ordening van de plattegrond van het kristalpaleis impliceerde het wegvallen van grenzen en van beperkende culturele waarden, van een inno-

vatieve geest die zich had bevrijd van elke vorm van cultureel gezag.

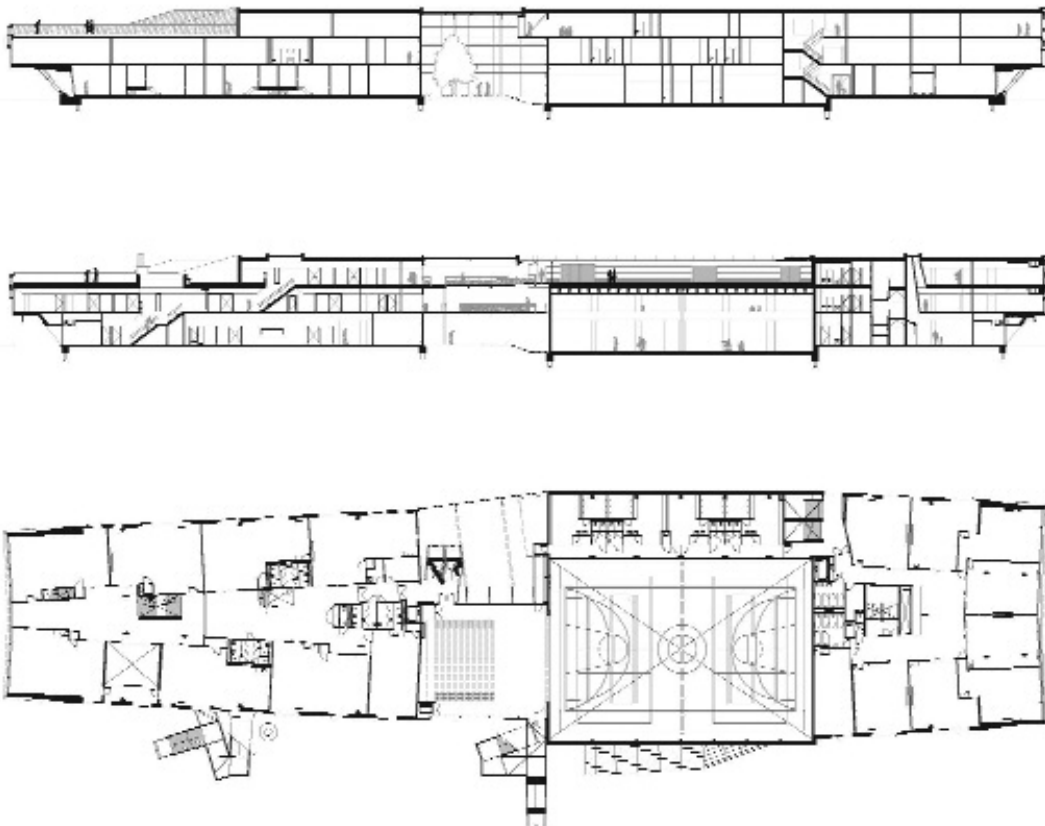
De implicaties van deze opvatting zijn vandaag, meer dan een eeuw na de bouw van Paxtons Crystal Palace, zichtbaar in de ongeremde stroom van kapitaal en informatie, van goederen en mensen. In zijn recente geschiedenis van de globalisering getiteld *Im Weltinnenraum des Kapitals* stelt Peter Sloterdijk dat de wereld één binnenruimte is geworden, een cocon waarin een gecontroleerd bestaan mogelijk is, vrij van de risico's die het leven daarbuiten – lees: buiten het welvarende deel van de wereld – beheersen. Buiten is het koud. Binnen staat het kunstmatige klimaat een benadering van de wereld toe, waarin, zoals de filosoof Patrick Healy schrijft, ‘alles tot een permanente reserve wordt gemaakt en uiteindelijk kan worden weggegooid’.

Het architectonische beeld dat lijkt te horen bij de binnenruimte van de 21ste eeuw is dat van de moderne opvolger van het glaspaleis, de gecontroleerde enclave of capsule waarin onzichtbare en zichtbare regels voor een gevoel van veiligheid zorgen. Ze zijn onderdeel geworden van een continu interieur waarin alledaagse beslissingen de vorm

aannemen van *lifestyle*-keuzes, en ervaringen het onderwerp van marketingstrategieën worden.

Andere woorden Ton Venhoeven benoemt zijn gebouwen als capsules. Geen encyclopedische kristalpaleizen, maar objecten met complexe binnenwerelden. Een zwembad in Amsterdam-West verschijnt als begroeide heuvel aan de rand van een park. Een ziekenhuis als een glazen cocon temidden van het architectuurpark van de Rotterdamse binnenstad. De Forumschool 't Zand in Leidsche Rijn lijkt met zijn zilvergrijze huid op een ruimteschip dat op een weiland in het midden van Nederland is neergestreken. Maar er dringen zich ook andere associaties op: bijvoorbeeld die van een zilverkleurig reptiel dat zich lui op zijn plek heeft uitgestrekt. Of de romp van een vliegtuig. Of het ruïneuze overblijfsel van een luchthavenpier.

De semantische vaagheid, of in ieder geval meerduidigheid die deze gebouwen kenmerkt is deel van een weloverwogen strategie. Ze ondermijnt iedere poging om in de verschijning van het gebouw een bevestigende uitspraak te zoeken over een mogelijke betekenis. Er zijn aanknopingspunten voor lezingen of interpretaties, maar geen uitnodigingen om een sluitend verhaal te maken. Dat maakt deze gebouwen



↑

Foto: Frank Hanswijk

←

Plattegrond en doorsnedes Forum 't Zand

38 ongeschikt om opgenomen te worden in de constructies van identiteiten die onderdeel zijn geworden van handboeken voor branding of city marketing.

Met zijn gevels die als huid een interieur omhullen maar niet laten zien of verbeelden sluit Venhoeven aan bij de opvatting van de Weense architect Adolf Loos. De huizen van Loos tonen zich naar hun als abstracte gepleisterde (maar niet per definitie witte) lichamen die geen uitspraak doen over de complexe binnenwereld. Loos vergeleek dit met het klassieke herenkostuum: neutraal aan de buitenkant, een zachte, mogelijk kleurrijke voering binnenin. Venhoeven verwijst naar Loos, maar modificeert impliciet zijn stelling: waar de neutrale omhulling in het Wenen van de vroege twintigste eeuw een uiting was van respect en reserve, en daarmee inspeelde op de gedefinieerde conventies van de burgerlijke cultuur, ontbreken dergelijke ijkpunten nu. Daarmee wordt geraakt aan een van de centrale vraagstukken van de hedendaagse architectuur: de taal, of preciezer, de vraag of er zoiets als een gemeenschappelijke taal van de architectuur kan bestaan.

In Nederland wordt deze vraag vrijwel onmiddellijk verbonden met de problematiek van de dominantie van het gedachtegoed van de 'moderne

beweging', ofwel de avant-garde van de jaren twintig van de twintigste eeuw. De antwoorden zijn verschillend; ze kunnen de vorm aannemen van historische pastiches of van spectaculair op de spits gedreven beelden uit het repertoire van de moderne architectuur die de Super-Dutch gebouwen van de jaren negentig kenmerkten. In beide gevallen is het beeld toegankelijk, begrijpelijk en uiteindelijk consumeerbaar. Venhoeven is zich bewust dat het niet zonder meer mogelijk is om buiten bestaande architectonische talen te opereren. De vraag is eerder of er een taal denkbaar is die het vloeibare karakter van de huidige cultuur reflecteert, mogelijk ook representeert zonder koopwaar te worden.

Venhoeven zelf illustreert het probleem en een mogelijke benadering met een verwijzing naar de manier waarop we overgeleverde literaire teksten interpreteren, waarvan de oorspronkelijke betekenis niet meer zonder meer toegankelijk is. We zijn aangewezen op openingen in de tekst, op de 'plekken waar we geprikkeld worden om onze eigen interpretatie te gebruiken'. Het is dit proces van het invullen van de leemtes, van een – intuïtieve – toe-eigening, die het mogelijk maakt dat we een tekst denken te begrijpen en erdoor geraakt worden. De meerdui-

digheid van de verschijning van de gebouwen, het feit dat ze een reeks interpretaties toelaten, van nostalgisch futurisme tot aan verwijzingen naar prehistorische architectuur, en dat dit gelijktijdig gebeurt is daarmee te zien als een poging om een open esthetiek te construeren uit herkenbare architectonische elementen.

Andere ruimten Een van de vroege gerealiseerde werken van Ton Venhoeven is een kinderdagverblijf in Soest.¹ Het uitgangspunt van de opdrachtgever was dat het kinderdagverblijf een beschermende omgeving moest bieden waarin de volwassenen het privilege hebben dat zij alles kunnen overzien, en daarmee de controle over de kinderen houden. Zonder direct op te treden, maar altijd aanwezig, zouden de opvoeders orde en discipline kunnen handhaven.

Het gerealiseerde ontwerp behelsde een omdraaiing van deze uitgangspunten. Binnen de muren van een huishoudschool uit de jaren dertig van de vorige eeuw verrees een nieuwe constructie die de rationale structuur van het bestaande gebouw deed vergeten; een labyrintische kast met daarin grote, kleine en



Foto: Luuk Kramer



Kinderdagverblijf te Soest

Foto: René de Wit



VenhoevenCS, Forum 't Zand

Fotografie: Frank Hanswijk

40 zeer kleine ruimten. Nissen en grotten boden een plek om naartoe te klimmen en elkaar geheimen te vertellen. Een ruimte voor ontdekkingsreizen, om zich een plek toe te eigenen en te bewonen, maar ook om zich te verbergen op plekken waar volwassenen niet of nauwelijks konden komen. Het ideaal van het kinderdagverblijf als een van het gewone, gevaarlijke leven afgezonderde ruimte waarin de maatschappelijke normen al dan niet spelenderwijs worden geleerd werd subtiel maar effectief ondermijnd.

Gevaar en spel, risico en avontuur werden niet uitgesloten, maar onderdeel van een omgeving die de kinderen uitnodigde om actief hun grenzen te verleggen, met of zonder toestemming. Wat bedoeld was als opvoedmachine werd een laboratorium waar regels en grenzen impliciet waren maar ook meervoudig interpreteerbaar. Daarmee zijn de mechanismen van de sluipende disciplinerende horen bij elk opvoedingsinstituut niet buiten werking gesteld, maar zij verliezen wel hun karakter van onwrikbaar gegeven: de opvoeder wordt gedwongen om zijn of haar autoriteit te beredeneren.

In zijn essay 'Andere Ruimten' beschrijft de Franse filosoof Michel Foucault de rol van ruimten

als tegenwerelden of heterotopieën, 'feitelijk gereali-seerde utopieën waarin de werkelijke plaatsen, al de andere werkelijke plaatsen die men in de cultuur aantreft, tegelijkertijd gerepresenteerd, bestreden en omgedraaid worden'. Foucault gebruikt het beeld van het schip als een type ruimte waarin de rol van de heterotopie voor een cultuur zichtbaar is, 'Het schip', aldus Foucault is 'een plek zonder plek, die op zichzelf leeft, in zichzelf besloten is en tegelijkertijd overgeleverd aan de oneindige zee' onderweg naar onbekende oorden, nieuwe culturen en ervaringen.

In beschrijvingen van de school 't Zand heeft Venhoeven het beeld van het schip ook gebruikt en de school omschreven als een 'ark van Noach', een verzameling van ruimten die zich aan de nomenclatuur van de schoolarchitectuur onttrekken. Kamers en passages, trappen en hallen, tussenruimtes en hiaten. Er zijn in het hele gebouw niet twee dezelfde lokalen, enkel een niet-telbaar aantal ruimten die erop wachten om ingenomen te worden op de reis door de ruimte, over zee, door de tijd. Daarmee is de school ook een illustratie van Venhoevens concept van de kosmopolitische capsule, de nis die tegelijkertijd afgesloten en verbonden is met de

wereld. Hier ontstaat een tegenwereld waarin we kunnen leren om onze grenzen op te zoeken zonder territoriumdrift en zonder bang te zijn voor het onbekende.

Bronnen

Michel Foucault, 'Over andere ruimten', in: Hilde Heynen, *Dat is architectuur*, Rotterdam, 2001, pp. 391–395.

Patrick Healy, 'Innovatie en de Noodzaak van de Technologie', *Oase* nr. 74, winter 2007.

Bart Lootsma, 'Het ontwerp als rhizoom – Kinderdagverblijf in Soest', *de Architect*, mei 1995, pp. 56–69.

Peter Sloterdijk, *Der Weltsinnenraum des Kapitals*, Frankfurt am Main, 2005.

Mechthild Stuhlmacher, 'Scholen met karakter. Gesprekken over actuele schoolarchitectuur in Nederland', *Oase* nr. 72, voorjaar 2007.

Kernkracht



Dolf Broekhuizen

Over de toenemende schoolse socialisatie
in Utrecht

VenhoevenCS, Forum 't Zand
Foto: Frank Hanswijk

Nomaden/

Bouwen voor onderwijs is meer dan functioneel bouwen

Een nomade, zo voelde hij zich. Dirk van Weelden beschreef in 2005 zijn ervaringen in Leidsche Rijn, dat in aanbouw is. Hij woonde als gastschrijver in een tijdelijk bouwsel van hout zonder ramen aan de Enghlaan. Pas als hij 's ochtends opstond en een wand wegklapte, zag hij de omgeving. De nieuwe wijk Leidsche Rijn was gedeeltelijk gerealiseerd, maar grote delen van het landschap waren nog onaangeroerd. In twintig jaar tijd kwam hier een woonwijk tot stand van 30.000 woningen, even groot als de steden Delft of Leeuwarden. Stukken opgespoten land, kale wegen en stilstaande graafmachines (het was zondag) waren symbolen van de verandering van het landschap. Vanuit deze zwart geteerde hut, die hij de nomadenhut noemde, verkende hij de buurt. Hij hardlopend. Achter hem fietste zijn dochtertje van zeven met een fotocamera.¹

Ze drukten hun neus tegen de ruiten van een nieuwe school in Terwijde, 'mooie school' zeiden ze. Ze zagen de rust en eenvoud van een moderne, ruime en frisse school. Alles hier straalde nieuwheid uit, en de verwachting van een nieuw leven. Zijn dochtertje zou wel naar deze school willen en permanent in de parasite gaan wonen. Net als het schoolgebouw, belichaamde de parasite het onvoltooide heden, van een stad in wording. Ook ademde het de sfeer van experiment, van discussie, fantasieren en openstaan voor nieuwe ideeën. Zijn leven had iets veelbelovends. Er was een pioniersgeest vaardig geworden over hem en zijn dochter. Dit net ontgonnen land nodigde uit om te gaan bewonen. Op deze plek wilde je naar school gaan, vriendjes ontmoeten en sociale verbanden aangaan. Hier kun je een maatschappij opbouwen.

Schrijver Dirk van Weelden vertelt in *Een nieuwe nederzetting. De onvoltooide geschiedenis van Leidsche Rijn* heel invoelbaar hoe elementair de wens is om een nieuw leven te maken. Hij beschrijft het als een lichamelijke ervaring, als iets dat in de mens zit en door architectuur wordt wakker gekust. Hij maakt ook duidelijk dat architectuur weliswaar functioneel is, maar dat er veel meer betekenissen en werkingen aan verbonden zijn. Je kunt in het schoolgebouw onderwijs geven, maar het gebouw zelf heeft ook een autonome, vormende macht. Architectuur kan bijvoorbeeld ontroeren, het kan verwondering



W.A. Maas en L.J.H. Zonneveldt, Gertrudisschool

Foto: Frank Hanswijk

oproepen en aanzetten tot gedrag. Dat geldt niet alleen voor nieuwbouw in VINEXwijken, maar ook voor bestaande stadsdelen zoals woonwijken en de universiteitscampus.

Voor jonge kinderen en opgroeiende jeugd vindt de vorming van dat nieuwe leven voor een groot deel plaats in een onderwijsinstelling waar ze vele uren door brengen. Met de groeiende deelname aan buitenschoolse opvang wordt het verblijf op school alleen maar langer. Daarom is het van belang dat onderwijsgebouwen niet alleen functioneel worden ontworpen en beantwoorden aan nieuwe didactische eisen en pedagogische ideeën, maar ook architectonisch rijke gebouwen zijn die inspelen op het vergroten van ontplooiingskansen van kinderen. Architecten ontwerpen daarvoor soms onverwachte oplossingen.

Opbouw van de samenleving/

Brede scholen versterken het kind en de buurt fundamenteel

Bij de bouw van basisscholen in Utrecht is voor die rijke architectuur en nieuwe pedagogiek veel aandacht. Het afgelopen decennium zijn hier meerdere

brede scholen gerealiseerd. De realisatie van brede scholen is een van de opvallendste trends in het primair onderwijs. Sinds de jaren negentig zijn in Nederland honderden van deze basisscholen gebouwd. In de eerste plaats is een brede school een organisatie, waarbinnen basisscholen onderdeel uitmaken van een hecht netwerk van voorzieningen op het gebied van welzijn, sport of cultuur. Bij deze nieuwe basisscholen, in Utrecht Forumscholen genoemd, komt de sociale vorming van kind en buurtbewoners zeer expliciet aan de orde. Het brede schoolaspect, waarmee de school zich onderscheidt van een reguliere basisschool, kan op allerlei manieren worden uitgewerkt.

De meeste Utrechtse brede scholen verschijnen in Leidsche Rijn, een van de grootste VINEXwijken van Nederland. Omdat in deze wijk de sociale banden nog gesmeed moeten worden, ligt de bouw van brede scholen voor de hand. Vanaf het eerste masterplan van Leidsche Rijn (1995) zijn de voorzieningen voor kinderen geclusterd en verdeeld over de afzonderlijke deelgebieden, die gefaseerd worden gerealiseerd. In Utrecht werkt men met kinderclusters en zorgclusters. Een kindercluster bestaat in de regel uit twee basisscholen, een kinderdagverblijf en voorzieningen voor sport en spel. Elk gebied zal



Frencken Scholl architecten, Kindercluster Voorn
Foto: Misha de Ridder

ook over een zorgcluster gaan beschikken. In een zorgcluster staan een gezondheidscentrum en servicewoningen voor ouderen voorop, er kunnen een basisschool en kinderdagverblijf aan gekoppeld zijn. De voorzieningencusters versterken niet alleen het karakter en de kennis van het kind door het de mogelijkheid te bieden zich krachtig te ontwikkelen, maar zijn er ook voor de ouders en buurtbewoners, en proberen die door buurtopbouw te ondersteunen.²

In de praktijk zijn de Utrechtse Forumscholen vrijwel altijd multifunctionele accommodaties. Door de beperking in samenwerkingsverbanden zijn het tot nu toe relatief 'smalle' brede scholen. In andere steden worden bredere combinaties gemaakt met bibliotheek, consultatiebureau, wijkcentrum, muziekschool of politiepost. De planning van clustering vergt ook veel tijd en kan vertragend werken op het bouwproces. Toch houdt projectbureau Leidsche Rijn ook bij de opeenvolgende actualisaties van de eerste ontwikkelingsvisie uit 1996 vast aan het concept vanwege de meerwaarde die clustering kan bieden.

Langetermijndenken is een belangrijke voorwaarde voor het slagen van brede scholen. Het steeds maar weer moeten zoeken naar potjes voor financiering kan funest zijn. Daartegenover staat dat

bouw van verzamelcomplexen voor de opdrachtgever goedkoper kan zijn dan bouw van dezelfde voorzieningen afzonderlijk. Overigens is het begrip in tien jaar tijd zo populair geworden dat vrijwel elke nieuwe school zich brede school noemt, terwijl in de praktijk nauwelijks sprake is van samenwerking. Ze noemen zich al brede school als ze gedwongen zijn een kopieerapparaat te delen.³

Sterk opdrachtgeverschap/

'Terwijl de eerste brede scholen tamelijk veel vrijheid kregen in het zoeken naar coalities, is recentelijk het brede schoolbeleid aangescherpt.'

In de andere delen van Utrecht komen ook brede scholen tot stand, maar in Leidsche Rijn lijkt de architectonische kwaliteit net een slag groter te zijn. De ontwerpen worden gemaakt door architectenbureaus van naam, zoals VMX Architects, Frencken Scholl architecten en het Ierse duo O'Donnell en Tuomey. Succesfactor is verder het aanstellen van de beste projectleiders als trekkers van het project. De bouw van brede scholen in Leidsche Rijn kan rekenen op veel ambtelijke energie van de opdrachtge-

ver, meestal de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling van de gemeente Utrecht. Voor de realisatie van de brede school zijn krachtige persoonlijkheden verantwoordelijk gemaakt.

Terwijl de eerste brede scholen tamelijk veel vrijheid kregen in het zoeken naar coalities, is recentelijk het brede schoolbeleid aangescherpt. Sinds 2006 werkt de gemeente met drie profielen. Brede scholen met een *kansenprofiel* zijn gericht op het bestrijden en voorkomen van onderwijsachterstanden. Een school met een *opvangprofiel* is primair gericht op dagarrangementen, deze staan vaak in wijken waar tweeverdieners wonen. Brede scholen met een *buurtprofiel* richten zich op de bevordering van de sociale samenhang in de wijk.

Eén van de eerste kinderclusters in Leidsche Rijn is Kindercluster Voorn, in het deelgebied Langerak. De opdrachtgever voor deze brede school, die in 2001 is geopend, kreeg al in 1998 de vernieuwingsprijs van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen voor het gedurfde concept. Aanvankelijk was in het masterplan voorzien dat de vijf hoofdfuncties in afzonderlijke paviljoens verdeeld over de bouwlocatie zouden worden gebouwd. Maar de ontwerpers van het cluster, Frencken Scholl architecten, stelden voor de vijf voorzieningen in één gebouw onder

te brengen. Contact tussen organisaties zou door die ruimtelijke ingreep gemakkelijker verlopen. En door gedeeld gebruik van ruimten zou een meerwaarde kunnen ontstaan voor alle gebruikers.

Centraal in de multifunctionele accommodatie ligt een aula, de forumruimte, die zonder de clustering nooit gerealiseerd zou kunnen worden. Ook additionele ruimten als de grote sportzaal, media-theek, vergaderruimte en activiteitenruimte zijn vrij uitzonderlijk voor een basisschool. De beide scholen liggen naast elkaar in één vleugel, zodat fluctuaties in leerlingenaantal door groei en krimp van de wijk kunnen worden opgevangen. De andere functies – het kinderdagverblijf, sportzalen, vrijetijdscentrum, jeugd- en jongerenwerk – liggen in een vleugel daarachter.⁴

De leslokalen van de twee basisscholen zijn bovendien opgebouwd volgens zogeheten lesclusters. Dat betekent dat de indeling van de leslokalen en de gang is afgestemd op 'nieuwe' didactische werkvormen. Steeds liggen vier lokalen geclusterd rond een centrale ruimte voor gemeenschappelijk gebruik. Zo kunnen de leerlingen voor het uitvoeren van individuele taken of groepswork gebruikmaken van deze centrale werkruimtes, die in de pauzes tevens als gang dienst doen. Omdat de scholen zelf geen plenaire ruimte hebben, konden deze werkruimtes ruim gedimensioneerd worden. De toepassing van lesclusters met nieuwe didactische werkvorm biedt een aanvulling op de 'traditionele' klassikale instructie en komt voort uit de behoefte om kinderen meer individueel te laten werken en samen te laten werken. Kindercluster Voorn is internationaal een goed voorbeeld van een vernieuwingschool, omdat de nieuwe ruimtelijke oplossingen voor instructie en verwerkingsruimte en de flexibele en multifunctionele opzet niet alleen in Nederland maar ook elders in Europa uitwerkingen krijgen.⁵

De vrolijke smeltkroes/ Onderwijsvernieuwing en ruimtelijke ervaringen werken samen aan mensvorming

Inmiddels zijn na Kindercluster Voorn meerdere Forumscholen in Leidsche Rijn gebouwd. Terwijl de gemeente bij de bouw van Voorn snelheid wilde maken, en de bouw van voorzieningen gelijk op wilde laten gaan met de realisatie van de woningen, stond bij Forumschool Waterwin in Terwijde het

creëren van draagvlak voorop. Onder het motto *Hallo weiland, hier Waterwin* (2002) bracht de projectleider toekomstige gebruikers van de multifunctionele accommodatie bij elkaar zodat beslissingen over beheervraagstukken en exploitatie van het gebouw niet vooruit werden geschoven. De lange aanlooptijd en het veelvuldige overleg vooraf tussen de Ierse ontwerpers O'Donnell en Tuomey en de deelnemende partijen, had tot doel een goede basis te leggen voor samenwerking tussen de organisaties zodat na de oplevering in 2004 de samenwerking daadwerkelijk meerwaarde zou kunnen hebben en sociaal gewin voor de gebruikers van het gebouw. Er is tweeënhalf jaar 'gestaag gezocht, gepraat, gediscussieerd, gemopperd en gelachen over de toekomst van het kindercluster'.⁶

Waterwin bestaat uit twee hoofdgebouwen met drie basisscholen, een jeugdbibliotheek, activiteiten-centrum, sportzaal en een peuterspeelzaal. Naast het normale onderwijs bieden de basisscholen ook een zogenaamd plusprogramma, in dit geval kunst en cultuur. Bij de opening van het gebouw lag een ondernemingsplan gereed voor de komende vier jaar met afspraken over het (gezamenlijke) pedagogisch klimaat en een doorgaande ontwikkelingslijn. Het creëren van draagvlak, het tijdig opstellen van een ondernemingsplan en het aanstellen van een coördinator zijn inmiddels belangrijke succesfactoren gebleken voor een brede school als een vrolijke smeltkroes van organisaties en kinderen.

In Forumschool 't Zand was bij de opening in 2006 het samenwerkingsprogramma voor de verschillende organisaties nog weinig uitgewerkt. Het gebouw zelf daarentegen biedt allerlei mogelijkheden tot sociale interactie van de leerlingen. In een interview in het vakblad *Oase* gaf architect Ton Venhoeven aan dat hij aanvankelijk een school wilde maken als een boerderij, een werkgemeenschap waar je je knieën open kan halen en tuinieren. In plaats van de jonge kinderen te beschermen en in een milieu te laten leven waar ze 'alles mogen' en ze behandelen als een Godje, moeten ze leren wat de echte wereld is.⁷

Het gerealiseerde concept is een school als een schip waar je op elkaar bent aangewezen en elke ruimte een specifieke functie heeft. Venhoeven gaf elke ruimte door materialen en kleuren een vreemdende werking. De lokalen zijn niet standaard, genormeerd en op efficiency gericht. Venhoeven beschouwt het lokaal als een bouwplaats

van ruw beton, waar het kind door eigen gedrag leert overleven. Het kind moet leren dat het elk lokaal zich eerst eigen moet maken. De gangen zijn op asymmetrische wijze incidenteel met een kleurveld beschilderd. De afwezigheid van een verhard speelplein ligt in het verlengde hiervan. Deze ongedefinieerde ruimte waarin de school is neergezet zet het kind aan tot zelfexpressie en creatief gedrag.

Behalve aan de expressieve werking van de architectuur, ligt ook aan de typologische opzet van 't Zand een opvatting over karaktervorming en educatie ten grondslag. Door in het interieur veel glazen puiken toe te passen kunnen leerlingen elkaar zien. Als leerlingen elkaar zien deelnemen aan een onderwijsproces stimuleert dat tot leren. Door tussen twee lokalen schuifpuiken toe te passen kunnen groepen gemakkelijk worden samengevoegd zodat de kinderen leren in groepen te werken. Ook is door de glazen wanden visueel contact met de middenruimtes in de gang, waar in werkhoeven leeftijdsdoorbrekende leermomenten kunnen plaatsvinden.

Een zware taak/

Deze school is een expressief baken
in de buurt

Toeleiden naar zelfstandigheid is niet alleen voor kinderen in het regulier onderwijs van belang, ook in het speciaal onderwijs staat dit element steeds meer centraal. In 2007 is een brede school opgeleverd waarin sociale menging van kinderen met een beperking is vormgegeven. Veelal leven meervoudig gehandicapte kinderen zeer geïsoleerd. In Kindercluster Noord in Vleuterweide wordt bewust een dagopvang voor kinderen met een beperking gebouwd, midden in een woonbuurt en in een gebouw gemengd met andere functies. De kinderen met de meervoudige beperking groeien op die manier op dicht bij andere kinderen. Mogelijk gaan ze met elkaar spelen en ontstaan vriendschappen tussen de kinderen met en zonder beperking. Voor de ontwikkeling van beide groepen kan dat een verrijking betekenen. In Kindercluster Noord zijn op de begane grond drie kinderdagverblijven, waarvan één voor kinderen met een meervoudige beperking. De verdieping hierboven is ontworpen als bel-etage. Deze laag is toegankelijk door een rondom lopend balkon en drie trappen en een hellingbaan op de hoeken. Op de bel-etage liggen openbare functies



Frencken Scholl architecten, Kindercluster Voorn

Foto: Misha de Ridder

als theaterzaal, café en het buurtcentrum. Op de tweede verdieping zijn de klaslokalen van de twee basisscholen. De klaslokalen worden ontsloten door een gang met split-level niveaus en ruimtes waar kinderen kunnen werken aan projecten. Volgens de ontwerpers, VMX Architects, biedt de zone ook gelegenheid voor 'informele ontmoetingen'.

De school van VMX is een zeer krachtig voorbeeld van een brede school die zich niet alleen op het kind richt en op het onderwijs, maar ook een buurtfunctie heeft. Functioneel krijgt dat onder meer vorm door de sporthal in het hart van het gebouw en het buurthuis. Door deze voorzieningen in de accommodatie op te nemen, komen buurtbewoners die gebruikmaken van deze functies als vanzelf met elkaar in contact en met andere groepen gebruikers. Niet in de laatste plaats speelt ook de opvallende architectuur een sturende rol. Door de langgerekte glasstroken, de helder witte en zachtroze banen, het imposante balkon met de grote overstek, en door het grootse volume waarmee het afwijkt van kleinschaliger woningen in de wijk, is het opgezet als een expressief baken in de buurt. Vanuit de buurt voeren brede en weidse trappen naar een sociaal en maatschappelijk bolwerk, dat er voor de buurtbewoners is. Een redacteur van het vaktijdschrift *de Architect* omschrijft de sociale, bindende functie terecht als 'een zware taak'.⁸

Overigens bouwt Utrecht ook in de bestaande stad Forumscholen. Onderdeel van de transformatieplannen in de woonwijk Kanaleneiland is een brede school aan het Peltpantsoen. Het gebouw is de kern van de revitalisering van een van de meest verpauperde delen van deze naoorlogse wijk. In het nieuwe Forumgebouw worden drie bestaande scholen ondergebracht, een openbare, protestants-christelijke en een katholieke basisschool, die alledrie een eigen ingang behouden. Hoewel 90 tot 95 procent van de bewoners van Kanaleneiland moslim is, wordt vastgehouden aan de drie gedenomineerde scholen. Ook de andere organisaties in het complex, zoals ouderenwerk, buurtwerk, peuterspeelzaal, kinderdagverblijf en buitenschoolse opvang, krijgen een herkenbaar deel in het gebouw. In het ontwerp van architectenbureau Bos en Partners wordt het gebouw zoveel mogelijk langs de rooilijn gebouwd, en de schoolpleinen liggen in hoven, afgescheiden van de buurt door middel van hekken. Vanuit de meer dan zeventig koopwoningen op het Forumgebouw is 's avonds toezicht op de speelpleinen.

Langzame ontwikkeling/ Brede scholen zijn een nieuwe fase in de toenemende schoolse socialisatie

De Forumscholen in Leidsche Rijn zijn exemplarisch voor de bouw van brede scholen die niet gekoppeld zijn aan een achterstandswijk. Aanvankelijk bouwden gemeenten brede scholen in wijken waar kinderen met grote leerachterstanden en ontwikkelingsachterstanden woonden. Omstreeks 1995 liepen Rotterdam en Groningen voorop bij de ontwikkeling van dergelijke voorzieningen. Rotterdam richtte veel ambtelijke energie op een brede school als een organisatie-model, waarbij vooral de geoliede samenwerking tussen verschillende organisaties hecht georganiseerd was. Groningen concentreerde de voorzieningen in een compact gebouw zodat de lijntjes korter werden en bouwde daarvoor ook nieuwe multifunctionele accommodaties. De Utrechtse Forumscholen zijn goede voorbeelden van brede scholen voor wijkopbouw in VINEXgebieden.

Uit mijn onderzoek naar de geschiedenis en actualiteit van brede scholen in Nederland blijkt dat de vernieuwing van het primair onderwijs voor een groot deel is ingegeven vanuit de wens tot toenemende schoolse socialisatie. Dat wil zeggen dat om uiteenlopende redenen de school taken op zich neemt om de leerling binnen de instelling zich tot een volledig mens te laten ontwikkelen. Dat wordt niet overgelaten aan ouders, het gezin, de vrienden of buurtbewoners, maar vindt in toenemende mate op de school, in de onderwijsinstelling zelf, plaats. In de loop van de twintigste eeuw was hiervoor steeds meer aandacht.⁹

De besproken Forumscholen zijn voorbeelden van onderwijsgebouwen die op uiteenlopende manieren getuigen van de toenemende brede maatschappelijke en sociale vorming van kinderen op school en waar onderwijs wordt gegeven dat meer is dan kennis verwerven.

De onvoltooide zoektocht/ De brede school is geen wondermiddel

De bouw van een brede school in een verzamelcomplex leidt niet vanzelfsprekend tot een efficiënte organisatie van het buurtleven. De laatste jaren groeit het besef dat scholen voortdurend moeten werken aan een samenhangend pedagogisch concept en door-

gaande leerlijnen. Zo moeten er bijvoorbeeld afspraken gelden over gedragslijnen. Want als je op school niet mag vloeken of slaan, moet dat ook buiten de school, tijdens sport en bij buitenschoolse opvang gelden. Anders kunnen maatregelen en samenwerkingsverbanden nooit effectief zijn.

Sinds eind jaren negentig wijzen onderzoekers en instellingen als het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn op het gevaar van overschatting van de brede school.¹⁰ Brede scholen kunnen natuurlijk niet alle problemen voor kinderen, ouders en de buurt oplossen. Ook brede schoolkenner Frank Studulski waarschuwt dat de brede school als een wondermiddel naar voren wordt gebracht.¹¹ Vooral beleidsmakers spiegelen soms voor dat ze vroegtijdig schoolverlaten, werkloosheid en criminaliteit in één keer zullen oplossen door een verbeterde individuele aanpak van het schoolkind. Door de opeenstapeling van maatschappelijke wensen dreigt overvraging van brede scholen. Het Sociaal Cultureel Planbureau waarschuwde in *Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school* in 2005 voor een uitsluitend optimistische verwachting. De taakverzwaring leidt tot onheldere afbakening van verantwoordelijkheden. We dreigen blijkbaar te belanden bij de brede school als een dumpplaats van problemen.¹²

Utrecht presenteert brede scholen wat dat betreft met opvallend veel realistische uitleg. In de *Actualisatie Ontwikkelingsvisie Leidsche Rijn* uit 2003 stellen de schrijvers dat de clustering van voorzieningen tot doel heeft de sociale cohesie te versterken. Clustering kan mensen bij elkaar brengen, zodat mensen uit de buurt sociale verbanden aan gaan. Het wordt gepresenteerd als alternatief voor individualisering, waarbij de netwerken op een boven-buurniveau plaatsvinden. Samenkomsten en gedeeld gebruik van clusters kunnen positieve ervaringen geven, als alternatief voor de angst voor onbekende nieuwe bewoners met een andere achtergrond, van een andere leeftijd, afkomstig uit een andere buurt, of uit een andere cultuur. Met een gevoel voor realiteitszin, worden de clusters overigens niet als wondermiddel gepresenteerd, maar plaatsen de auteurs ook kanttekeningen. 'Bij de wens dat verschillende sociale groepen elkaar leren kennen, moeten we ons wel realiseren dat er een discrepantie kan bestaan tussen "elkaar leren kennen" en "zich thuis voelen". Contact met leden van andere sociale groepen wordt niet altijd uitsluitend als positief ervaren. In sommige gevallen kan het



contact zoals gezegd leiden tot gevoelens van onzekerheid en zelfs angst.¹³

Deze behoedzame geluiden ontstaan onder meer omdat er nog nauwelijks onderzoek bestaat dat aantoont dat brede scholen effectief zijn. In de brede scholen in Groningen (hier Vensterschool genoemd) is wel onderzoek gedaan naar de behaalde resultaten. De eerste bevindingen laten zien dat moeilijk een eenduidig positieve of negatieve conclusie kan worden getrokken: 'Voor een afgewogen oordeel over de opbrengst van vensterschoolactiviteiten voor kinderen is het nog te vroeg.' Daarbij maken de onderzoekers wel de kanttekening dat niet alle effecten zijn af te meten of aan te tonen in weegbare factoren.¹⁴

Een nieuw gebouw kan wel degelijk een krachtige en beslissende impuls geven aan onderwijsvernieuwing, ook al is dat objectief gezien niet aantoonbaar. Het kan de buurtrots vergroten. De brede school kan de identiteit van een plek definiëren en daarmee leerlingen het gevoel geven dat ze onderdeel uitmaken van de maatschappij. Zowel voor gebruikers, onderwijsgevers, bestuurders als wijkbewoners kan een nieuwe brede school het overtuigende begin zijn van de opbouw of verbetering van het buurtleven. Soms is dat door metingen niet aan te tonen.

Noten

Juryrapport Rietveldprijs 2007

- 1 Voor de eerste keer dit jaar is de bekendmaking van de genomineerde projecten van de Rietveldprijs niet gekoppeld aan de Dag van de Architectuur, maar als onderdeel van het satellietprogramma van Utrecht Manifest. Deze Biënnale vindt dit jaar voor de tweede maal plaats. Tijdens de eerste editie stelde de organisatie optimistisch dat zij duurzame vormgeving wilde laten zien: 'Duurzaam design, zowel in materiaal als in esthetiek. Geen goedkoop geproduceerde hippigheid maar tijdloos design dat lang meegaat en nooit verveelt.' De jury herkende in deze omschrijving haar eigen zoektocht.
- 2 W. Galema, P. Vollaard (red.), *Rotterdam herzien. Dertig jaar architectuur 1977-2007*, pp. 52-63. Ook maakte het online cultuurstation 'Antenne Rotterdam' een videoverslag van de bijeenkomst, sprak met Kempe en Thill en bezocht enige gebouwen van de keuringslijst. www.antennetv.nl/read/movie_item_nieuw/id/90535/titel/reviewing-rotterdam-deel-1-en-deel-2.
- 3 Vredenburg Leidsche Rijn is eind 2007 geopend.

Hoofd en hart

- 1 NRC, 29 januari 1993, p. 6.
- 2 NRC, 29 december 1995, p. 8.

Het schip en de school

- 1 In dit project werkte Venhoeven samen met Matthijs Bouw, Daan Bakker, Kirsten van de Berg en Mirjam Galjé.

Kernkracht

- 1 Dirk van Weelden, 'Een soort stad', in: D. van Weelden (e.a.), *Een nieuwe nederzetting. De onvoltooide geschiedenis van Leidsche Rijn*, Utrecht 2005, pp. 5-47. De parasite, tijdelijk adres Enghlaan 19, is een ontwerp van Korteknie Stuhlmacher architecten i.s.m. Bik Van der Pol, in het kader van parasite paradise (2003).
- 2 Bettina van Santen, *Scholen en schoonheid. Tweehonderd jaar Utrechtse basisscholen. Utrechtse stadsgeschiedenissen*, Utrecht 2007, pp. 138-147.
- 3 Projectbureau Leidsche Rijn Utrecht, *Leidsche Rijn Utrecht. 5 jaar. Van plannen naar resultaten*, Utrecht november 2000, p. 23; Projectbureau Leidsche Rijn Utrecht, *Leidsche Rijn Utrecht. Ambitieuus en realistisch. Actualisatie Ontwikkelingsvisie 2003*, Utrecht januari 2003.
- 4 Redactie, 'Kindercluster Voorn in Utrecht', in: *Scholen-bouwprijs 1998*, Den Haag 1998.
- 5 Daniel Kurz, Alan Wakefield (ed.), *Schulhausbau. Der Stand der Dinge. Der Schweizer Beitrag in internationalen Kontext*, Basel/Boston 2004, pp. 22-223, 184-187.
- 6 Ardi Roelofs, 'Alles in één, het ondernemingsplan van Forum Waterwin', in: Frank Studulski, Michiel van der Grinten

- (red.), *Brede scholen in uitvoering. Nieuwe trends en voorbeelden uit de dagelijkse praktijk*, Amsterdam 2006, pp. 92-96.
- 7 Mechthild Stuhlmacher, 'Scholen met karakter. Gesprekken over actuele schoolarchitectuur in Nederland', in: OASE. *Tijdschrift voor architectuur*. Nr 72: *Terug naar school*, Rotterdam 2007, pp. 59-68.
- 8 Pierijn van der Putt, 'Brede school in Utrecht door vmx Architects', in: *de Architect*, oktober 2007, pp. 48-51.
- 9 Dolf Broekhuizen, 'Kern van buurt en kind. Brede scholen in multifunctionele accommodaties', in: *de Architect*, oktober 2007, themanummer architectuur en onderwijs, pp. 72-85; Dolf Broekhuizen, 'Brede scholen in Nederland', in: *Lessen, periodiek van het Nationaal Onderwijsmuseum Rotterdam*, december 2007, nr. 4, pp. 4-13, daarnaast in 2008 nog te publiceren onderzoek voor Staro en Architectuur Lokaal.
- 10 Saskia van Oenen (e.a.), *Starten met de brede school*, Utrecht 1999, p. 9.
- 11 Frank Studulski, *De brede school. Perspectief op een educatieve reorganisatie*, Amsterdam 2002, p. 11.
- 12 Monique Turkenburg, *Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school. Een verkenning*, Den Haag 2005, pp. 9-11.
- 13 Projectbureau Leidsche Rijn Utrecht, *Leidsche Rijn Utrecht. Ambitieuus en realistisch. Actualisatie Ontwikkelingsvisie 2003*, Utrecht januari 2003, p. 44.
- 14 Anne Luc van der Vegt, Frank Studulski (red.) *Kijken door het venster. Onderzoek naar acht jaar vensterscholen in Groningen*, Amsterdam 2004, p. 136.



Stichting Rietveldprijs stelt zich ten doel de kwaliteit van de gebouwde omgeving in Utrecht te stimuleren. Elke twee jaar reikt zij daarom een prijs uit aan de ontwerper die de belangrijkste bijdrage heeft geleverd aan de stad. Een onafhankelijke jury bestaande uit Ton Schaap, Wilfried van Winden, André Kempe en Marieke Hillen beoordeelde de Utrechtse bouwproductie van de afgelopen twee jaar.

Voor het eerst in de geschiedenis zijn er twee winnaars. Erick van Egeraat associated architects en VenhoevenCS wonnen *ex aequo* de Rietveldprijs 2007 met respectievelijk het A.A. Hijmans van den Berghgebouw en Forum 't Zand. Deze publicatie presenteert het juryrapport, essays over de beide prijswinnaars, een essay over scholenarchitectuur en een foto-essay van Eline Hensen.

ISBN 978-90-6868-471-1



9 789068 684711 >